

# PRIEIGA PRIE DOKUMENTŲ VALSTYBĖS ARCHYVUOSE: TEORINIAI ASPEKTAI

DANUTĖ KONTRIMAVIČIENĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas  
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva  
El. paštas: danute.kontrimaviciene@kf.stud.vu.lt

*XX a. pab. – XXI a. archyvistikai pereinant į postmodernaus mokslo stadiją, aktyviose mokslo diskusijose archyvistikos paradigmu klausimais yra ir prieigos prie dokumentų, kaip vieno svarbiausių archyvistikos mokslo dalykų, tema. Tiriant prieigą prie dokumentų straipsnyje nustatytas sinoniminio termino „prieinamumo“ vartojimas, reiškiantis teisės aktais garantuotą teisę susipažinti su dokumentais ir paieškos priemonių buvimą. Theo Thomasseno posaugojinė, arba postmodernioji, archyvistika, Angelikos Menne-Haritz prieigos paradigma, Ivano Szekely'o Keturių archyvų istorijos paradigmos grindžia prieigos reiškinį archyvistikoje. Prieiga – mechanizmas, kuris leidžia pasiekti informaciją. Prieiga prie dokumentų – tai teisės norminiai aktais užtikrinta galimybė prieiti prie dokumentuose esamos informacijos ir kartu tai tinkamos informacijos paieškos sąlygos. Prieigą prie dokumentų galima tirti fizinės, intelektinės ir socialinės prieigos aspektais.*

*Reikšminiai žodžiai: prieiga, dokumentas, archyvai, prieinamumas, archyvistikos teorija.*

Viena pagrindinių demokratijos egzistavimo sąlygų – tai prieiga prie valstybės institucijų sukurtų dokumentų. Siekiant, kad valstybė būtų demokratiška, privalu užtikrinti jos veiksmų legalumą, sudaryti sąlygas susipažinti su viešaisiais dokumentais ir juose esama informacija. *Vieša prieiga prie dokumentų yra esminė žmonių teisė ir laisvė, laisvo keitimosi idėjomis sąlyga demokratinėje valstybėje* [45, 193].

Archyvistikos, t. y. prieigos prie dokumentų, sukauptų valstybei priklausančiose dokumentų saugyklose – archyvuose, mokslinių tyrimų kryptis gali būti priskiriama

prie praktinės archyvistikos. Archyvistikos mokslinių tyrimų skirstymą į teorinius ir praktinius išskyrė Frankas G. Burke'as [5, 40]. Archyvistikos mokslo raida lėmė prieigos prie dokumentų reikšmės ir vietos kitimą archyvistikos moksliniuose tyrimuose. Iki pat XX a. antrosios pusės prieiga nebuvo išskiriama kaip tyrimo prioritetas, tik 1966 metais Vašingtone Tarptautinės archyvų tarybos surengtame ypatingajame Archyvų kongrese buvo deklaruotas laisvos prieigos prie archyvuose saugomų dokumentų principas. Po poros metų Madride vykusioje šeštojoje Tarptautinės archyvų tarybos konferencijoje

patvirtintos rekomendacijos, skatinančios visų šalių archyvų administracijas kruopščiai išanalizuoti teisės aktuose reglamentuotą prieigą prie dokumentų, pateikti siūlymus dėl jų keitimo, skatinant panaikinti visus, teisiškai nereglamentuotus apribojimus. Teisės aktuose esant dokumentų ribojimo praktikai nuo jų sukūrimo datos siūlomas ne ilgesnis nei 30 metų prieigos prie dokumento ribojimo periodas, rekomenduojama taikyti lygiateisiškumo principą vietinių ir užsienio tyrinėtojų atžvilgiu [45, 198].

Šie principai paskatino demokratines šalis liberalizuoti prieigą prie dokumentų ir visas dėmesys bei veiksmai buvo sutelkti į prieigos prie dokumentų administravimo praktikos vienodinimą ir skaidrumą, o prieigos principai nebuvo iškeliami kaip pagrindiniai klausimai. Rytų Europos šalyse prieiga prie dokumentų, saugomų valstybės archyvuose, tokia kaip Vakarų demokratinėse valstybėse, pradėta įgyvendinti tik žlugus sovietiniam režimui XX a. 10-ajame dešimtmetyje, kai buvo suteikta laisva prieiga prie beveik visų dokumentų, iki to laiko sukauptų valstybės archyvuose. Anot Jaako Valge'o ir Birgitos Kibal, pagrindinė paskata laisvai naudotis archyvais, kurie ilgą laiką buvo uždari dėl teisės aktuose neadekvačiai išlaptintos informacijos, buvo noras juos atverti [45, 199].

Straipsnio tikslas – įvertinti prieigą prie dokumentų mokslinių teorijų kontekste. Tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai: 1) išnagrinėti prieigos prie dokumentų sąvokos dėmenis ir suformuluoti jos apibrėžtį, 2) išanalizuoti jau egzistuojančias moksle prieigos teorijas.

Archyvistikai pereinant į postmodernaus mokslo stadiją, aktyviose mokslininkų diskusijose archyvistikos paradigmų<sup>1</sup> klausimais jau atsispindi prieiga, kaip vienas iš svarbiausių archyvistikos teorinio mokslo reiškinių. XIX–XX a. gyvavusi pagrindinė mokslinė teorija – pagarbos fondui, t. y. kilmės principui, pagrindiniu archyvų tikslu laikė jų saugojimą. Archyvistikos mokslo vystymasis ir informacinės technologijos lėmė XX a. pab.–XXI a. pr. prasidėjusias Amerikos šalių mokslininkų prof. dr. Franko Burke's [5], dr. Lesterio J. Cappono [7], prof. Terry'o Cooko [9; 10], prof. dr. Joanos M. Schwartz [9], prof. dr. Lucianos Duranti [19], Brieno Brothmano [4] ir Europos šalių mokslininkų prof. dr. Fernandos Ribeiro [39], prof. dr. Theo Thomaseno [43; 44], prof. Erico Ketelaaro [23], Angelikos Menne-Haritz [32], dr. Ivano Szekely'o [42], Berndto Fredrikssono [20] diskusijas archyvistikos paradigmų klausimais. Mokslinių publikacijų [7; 9; 23; 24; 41; 43; 44], ypač suaktyvėjusių XX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais, – „Archyvų teorijos kryptys ateityje Jungtinėse Amerikos Valstijose“ [5], „Archyvų mokslas informacinėje visuomenėje“ [12], „Archyvai, dokumentai, ir galia: nuo (postmodernios) teorijos link (archyvų) praktikos“ [9], „Skaitmeninės technologijos poveikis archyvų mokslui,“ [19], „Prieiga – archyvų paradigmos performulavimas“ [32], „Ketvirtoji archyvų istorijos paradigma: amžinos ir universalios prieigos pažadas“

<sup>1</sup> *Paradigma* suprantama kaip žinių ir mokslo problemų sprendimo būdų visuma, tam tikra tyrinėtojų kolektyvo metodologinė sistema, nubrėžianti pripažintų metodų rėmus ir lemianti problemų vertinimo pobūdį.

[42], – analizė leidžia suprasti prieigos tapimą paradigmų objektu, nors dalis mokslininkų, kurie formuluoja archyvistikos paradigmas, neakcentuoja prieigos reiškinio, gilindamiesi į archyvų, kaip informacijos išteklių, analizę ir sampratą. Lietuvoje teorinės archyvistikos tyrimų maža – dr. Daiva Lukšaitė, analizavusi archyvistikos sampratą, metodus ir uždavinius, pritarė Theo Thomasseno suformuluotai posaugojinės, arba postmoderniosios, archyvistikos paradigmai [30, 37]. Taigi, ir pasauliniu lygmeniu, ir Lietuvos archyvistikos moksle nėra vienos visuotinai priimtose archyvistikos mokslo paradigmos. Prieigos prie dokumentų reiškinys Lietuvoje teorinės archyvistikos lygmeniu nebuvo analizuotas, todėl šiame straipsnyje gilinamasi į teorinius prieigos prie dokumentų reiškinio aspektus.

#### PRIEIGOS PRIE DOKUMENTŲ SĄVOKOS PROBLEMATIKA

Archyvistikoje nėra griežtai nusistovėjusių ir visuotinai priimtų sąvokų apibrėžčių arba tos sąvokos turi keletą reikšmių, nulemtų skirtingai susiklosčiusios archyvų istorijos raidos. Tirdami „prieigos“ sampratos apibrėžtis, naudosimės archyvų terminų ir kitais žodynais, moksliniais leidiniais, straipsniais archyvistikos tematika. Terminologinio nesusikalbėjimo priežastis ir jo padarinius archyvistikoje yra analizavę Ericas Ketelaaras [22], Michailas Duchėinas [17], Bogdan-Florinas Popovicius [36].

Analizuojant prieigą prie dokumentų susiduriama su aibe sąvokų, kurios gali būti skirtingos, bet jų reikšmė tapati, sinoniminės arba sąvokos apibrėžtis gali turėti siauresnę

ar platesnę reikšmę. Sąvoka „prieiga prie dokumentų“ yra sudaryta iš dviejų narių, kurių vienas („prieiga“) rodo procesą, o kitas („dokumentas“) – objektą, link kurio vyksta šis procesas. Tad šią sąvoką išskaidysime į du dėmenis „prieiga“ ir „dokumentas“. Šis išskyrimas būtinas norint išanalizuoti sąvokos reikšmę archyvistikoje ir jos apibrėžtį. Kitas sąvokos skyrimo į du elementus būtinumas, skirtingai archyvistikoje susiklosčiusi „dokumento“ samprata ir sąvokos „archyvai“ paplitimas kalbant apie dokumentų sankaupas. Ši sąvoka taip pat gali reikšti archyvus kaip dokumentus saugančias įstaigas ar tiesiog archyvų pastatus. Tyrėjai dažnai vartoja terminą „prieiga prie archyvų“, tačiau savo moksliniuose darbuose labai retai apibrėžia, kaip jie supranta archyvus. Taip pat pasitaiko terminas „prieiga prie informacijos“, tiriant informaciją, sukauptą ir saugomą valstybės archyvuose.

Lietuvių kalboje apibrėžiant galimybę prieiti ir susipažinti su dokumentais galima vartoti du panašius žodžius – „prieiga“ ir „priėjimas“. „Lietuvių kalbos žodyne“ žodžio „prieiga“ viena pirmųjų prasmų – *priėjimo vieta, priėjimas*, o žodis „priėjimas“ aiškinamas kaip *priėjimo vieta, prieiga* [28]. „Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne“ „prieiga“ aiškinama, kaip „priėjimo vieta“, o žodis „priėjimas“ nepaaiškintas, tik nurodomas veiksmožodis „prieiti“ [11]. Šių dviejų sąvokų sinonimiškumas sudaro dviprasmišką situaciją verčiant terminus iš užsienio kalbų į lietuvių<sup>2</sup>. Sprendžiant, kurį

<sup>2</sup> „Kompiuteriniame anglų–lietuvių kalbų žodyne“ pateikiamos keturios anglų kalbos žodžio „access“ reikšmės [25], kurių pirmoji nurodoma

žodį vartoti verčiant anglų kalbos „access“ (pranc. *accès*), lėmė archyvistikos mokslo teorijos, išskiriančios informaciją [39, 304; 31; 32, 59], informacinių technologijų vystymasis – elektroninių dokumentų kaupimas ir numatomas ilgas ar nuolatinis jų saugojimas. Taip pat valstybės archyvuose saugomų dokumentų skaitmeninimas ir jų kopijų teikimas interaktyviais tinklais dar labiau archyvistiką priartina prie informacinių technologijų srities. Įvertinus kontekstą ir atsižvelgus į termino „access“ vertimą tarptautiniame standarte „Informacija ir dokumentavimas. Aiškinamasis žodynas (tapatus ISO 5127:2001): LST ISO 5127:2008“ (toliau – aiškinamasis žodynas „Informacija ir dokumentavimas“) [21, 9], pasirinktas žodis „prieiga“, o ne „priėjimas“.

„Archyvų terminų žodyne“<sup>3</sup> randame „prieigos“ (angl. „access“) atitikmenį ispanų kalboje – „acceso“, „accesibilidad“ [14]. Kai kuriose kalbose šio termino atitikmuo yra dvinaris ar daugianaris, t. y. „prieigos teisė“ – vokiečių kalboje „zugangsrecht“, prancūzų kalboje – „droit d'accès“<sup>4</sup>, „prieiga

prie archyvinių dokumentų“ – rusų kalboje „доступ к архивным документам“ [14]. „Archyvų terminų žodyne“ termino „prieiga prie archyvinių dokumentų“ atitikmenys, nurodomi kitomis kalbomis, yra ne „prieiga“, o „prieinamumas“ [14].

Vienas pirmųjų ir pagrindinių „prieigos“ apibrėžties objektų – galimybės pasiekti dokumentą ir jame esamą informaciją. Tarptautinės archyvų tarybos standarto „Prieigos prie archyvų principai“ projekte „prieiga“ (angl. *access*) apibrėžta kaip *dokumentų / archyvų pasiekiamumas susipažinti kaip teisinio sankcionavimo ir paieškos priemonių buvimo rezultatas* [37, 31]. Aiškinamajame žodyne „Informacija ir dokumentavimas“ ji suprantama kaip *teisė, galimybė arba priemonės gauti informaciją iš dokumentų* [21, 9], o apibrėžiant „prieigą“ „Archyvų terminų žodyne“ priemonės gauti informaciją paaiškinamos plačiau – *informacijos radimo, naudojimo ar priėjimo priemonės* [14]. Ši samprata atitinka Richard'o Pearce-Moses „Archyvų ir dokumentų terminų žodyne“ pateiktą prieigos apibrėžimą, tik jame akcentuojama galimybė prieiti. Tačiau autorius išskiria dar vieną apibrėžtį, nulemtą teisinio reglamentavimo, t. y. *leidimas nustatyti informacijos vietą ir atkurti naudojimui informaciją (pasitikrinimui arba nuorodai) pagal juridiskai nustatytas privatus gyvenimo, konfidencialumo ir saugumo ribas* [34]. Ispanų „Archyvų terminų žodyne“ „prieigos“ apibrėžtyje akcentuojama *teisės aktais nustatyta piliečio teisė tyrinėti dokumentinį paveldą* [13]. Prancūzų kalboje prieigos teisės (*droit d'accès*) sampratoje išlieka naudojimo teisinio reglamentavimo aspektas,

---

„priėjimas“ atskirai neišskiriant žodžio „prieiga“, ji pateikiama tik vertimo pavyzdyje. „Kompiuteriniame prancūzų–lietuvių kalbų žodyne“ [26] prancūzų kalbos žodžio „accès“ antroji reikšmė nurodoma „priėjimas, patekimas“, bet yra atskirai išskiriama „prieiga“ kaip ketvirtoji reikšmė, nurodant, kad tai informatikos terminas.

<sup>3</sup> Šiame žodyne archyviniai terminai su apibrėžtimis pateikti anglų, prancūzų, vokiečių, rusų kalbomis, o ispanų kalboje terminai pateikti be apibrėžčių.

<sup>4</sup> Aiškinamajame žodyne „Informacija ir dokumentavimas“ prancūzų kalba nurodomas tik terminas „accès“.

tačiau „prieigos“ objektas – *administracijos turimi dokumentai* [14]. „Prieiga prie archyvinųjų dokumentų“ (rus. *доступ к архивным документам*) apibrėžtyje lieka *naudojimo sąlygų ir galimybių* teisinio nustatymo aspektas, tačiau čia objektas – *archyvo dokumentai (arba archyvų sistemos)* [14], o metodinėse rekomendacijose sąvoka paimta iš Rusijos Federacijos įstatymo apie informaciją, informacines technologijas ir informacijos apsaugą, kuriame ši sąvoka apibrėžta kaip *galimybė gauti ir naudoti informaciją* [47, 8].

Taigi tirtas prieigos dėmuo suprantamas kaip teisiškai reglamentuota naudotojų teisė ir galimybės ieškoti dokumentų (informacijos), sukauptų archyvuose. Teisinio reguliavimo aspekto sąvokose atsiradimą lemia teisinių normų<sup>5</sup> taikymas archyvų veikloje. Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatyme yra apibrėžta „prieigos“ sinoniminė sąvoka – „priėjimas prie dokumentų“, suprantamas kaip *teisė susipažinti su dokumentais įstatymų ir kitų teisės norminių aktų nustatyta tvarka* [29]. Šios sąvokos apibrėžtis yra analogiška analizuotoms „prieigos“ sąvokos apibrėžtims užsienio šalyse, tačiau lyginant su kitomis apibrėžtimis ji yra siauresnė, apimanti tik teisę susipažinti su dokumentais.

Moksliniuose straipsniuose, kuriuose rastos „prieigos“ apibrėžtys, išskiriamos „prieigos“ kaip proceso savybės. Anot Harrington Brooke's, prieiga yra procesas, nurodantis

<sup>5</sup> Tai teisėkūros subjektų suformuluota ar sankcionuota visuotinai privalomo elgesio taisyklė, garantuojama visuomeninio santykio dalyvių abipuse nauda ar valstybės prievarta ir pajėgi veikti tik kartu su kitomis teisės normomis.

*leidimo gavimą eiti ten, kur nori, stebėti tai, ką nori, kalbėtis su kuo nori, gauti ir skaityti dokumentus, kurių jums reikia, ir visa tai daryti jums reikalingu laiku, siekiant patenkinti jūsų tyrimo tikslus* [3, 33]. Jesse C. Ribot ir Nancy Lee Peluso prieigą suprantą kaip *visus galimus būdus, kuriais asmuo gali gauti naudos iš tam tikrų dalykų* [40, 156], tačiau tai turi būti teisėtas reikalavimas [40, 162]. Prieigą prie informacijos Gary's Burnettas, Paulas T. Jaegeris ir Kim M. Thompson suprantą kaip efektyvią sistemą, kuri leidžia pasiekti informaciją [6, 57]. Šių mokslininkų suformuluotos „prieigos“ sampratos yra daug platesnės, tačiau pritaikomos bet kuriame moksle. Jose, kaip ir anksčiau analizuotose prieigos apibrėžtyse, išlieka sistemos bei teisinio reglamentavimo aspektai, suprantami kaip leidimas gauti dokumentus ar informaciją, ir išskiriamas prieigos naudos rezultatas – informacija.

Tiriant „prieigos“ apibrėžtį buvo išskirta antroji sampratos grupė, susijusi su duomenų apdorojimu, aktuali analizuojant prieigą prie duomenų bazių duomenų. Čia „prieiga“ apibrėžiama kaip *duomenų įvedimas į atmintį ir duomenų atkūrimas iš atminties* [14]. Richard'o Pearce-Moses „Archyvų ir dokumentų terminų žodyne“ suprantama kaip *fizinis informacijos atkūrimas iš duomenų laikmenų* [34]. Panaši šio termino apibrėžtis ir ispanų „Archyvų terminų žodyne“, nors šioje kalboje gali būti vartojamas ir terminas „prieinamumas“ (isp. *accesibilidad*) [13]. Ši „prieigos“ samprata aktuali ir svarbi kalbant apie elektroninių dokumentų valdymą. Ištyrus „prieigos“ apibrėžtis, nustatytos dvi

pagrindinės šios sąvokos reikšmės. Pirmoji – teisė ir galimybės prieiti ir tirti archyvuose saugomą informaciją, antroji taikoma apdorojant duomenis, tai suprantama kaip duomenų įvedimas ir atkūrimas iš atminties.

Dar vienas artimas „prieigos“ terminui archyvų terminologijoje yra „prieinamumas“<sup>6</sup>, anglų kalboje – „accessibility“, prancūzų – „accessibilité“, „communicabilité“, vokiečių – „zugänglichkeit“, ispanų – „accessibilidad“ [14]. „Prieinamumas“ (angl. *accessibility*) pirmiausia gali būti apibrėžiamas kaip dokumentų gaunamumas ir *savybė būti lengvai pasiekiamam ir naudojamam esant mažiausioms kliūtims su mažiausiai kliūčių*<sup>7</sup> [21, 86; 34]. Kaip ir prieš tai tirtose „prieigos“ apibrėžtyse, išlieka teisės įtaka, išskiriama, jog tai teisiškai reglamentuotos galimybės [14; 21, 86; 34] susipažinti su dokumentais / archyvais ar rasti informaciją,

arba *leidimas nustatyti vietą ir atkurti naudojimui informaciją (ieškojimas arba nuoroda), paisant teisiškai nustato privatumo, konfidencialumo ir saugumo leidimo* [34]. Praktiškai visose „prieinamumo“ sąvokų apibrėžtyse akcentuojamas paieškos priemonių (katalogų, rodyklių ir kt.) egzistavimas [14; 21, 86; 34]. Ispanų „Archyvų terminų žodyne“ „prieinamumo“ apibrėžtyje išskirtas *kontrolės ir archyvų saugumo užtikrinimas* [13]. Kai kuriais atvejais papildomai yra pabrėžiami atskiri „prieinamumo“ aspektai, kaip *priėjimą galintis paveikti poreikis dokumentus / archyvus apsaugoti nuo pažeidimų dėl jų fizinės būklės, naudojami formatai ir medžiagos aktualumas tyrinėtojams* [14]. Vokiečių kalbos „zugänglichkeit“ apibrėžtyje nurodoma, jog tai *tinkamas archyvinės medžiagos naudojimas specialiomis archyvų, teisinėmis ir fizinėmis sąlygomis, kurios apima pateikimo, ribojimo terminus ir išsaugojimo lygį, o visos archyvavimo priemonės naudojamos prieinamumui sudaryti* [14].

Prancūzų kalbos „prieinamumo“ sąvokos atitikmenyje „accessibilité“ yra nurodoma ir *galimybės peržiūrėti archyvus priklausomai nuo jų fizinės būklės ir nuo fondo klasifikacijos lygmens* reikšmė. Taip pat nurodomos minėtos paieškos sistemos buvimas, o „communicabilité“ apibrėžtyje tėra tik „prieigos“ teisinio reglamentavimo aspektas [14]. Pasak Erico Ketelaaro, prancūzų kalbos terminas „communicabilité“ taikomas kalbant apie nuolatinio saugojimo dokumentus ir tai atitinka Nyderlandų Karalystės, Liuksemburgo, Italijos, Ispanijos ir Portugalijos praktiką [22,

<sup>6</sup> „Lietuvių kalbos žodyne“ „prieinamumas“ nėra paaiškintas, tik pateikta nuoroda į pirminį žodį „prieinamas“, kuris reiškia *galimą prieiti* [27], o „Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne“ „prieinamumas“ paaiškintas kaip *galimas prieiti, įveikiamas* [10].

<sup>7</sup> Šia prasme „prieinamumas“ turi papildomą reikšmės atspalvį kaip prieigos garantavimas neįgaliems žmonėms, suteikiant normalų naudojimąsi, atitinkantį „Neįgalių amerikiečių įstatymą“ (The Americans with Disabilities Act (Pub. L. 101-336, 42 USC 126)). Pavyzdžiui, televizijos programų subtitravimas žmonėms, turintiems klausos negalią. Kiti pavyzdžiai apima įrengimą ne mažiau kaip vieno stalo tokio aukščio, kad galėtų naudotis žmogus, sėdintis invalido vežimėlyje, ir aprašymas internetiniuose puslapiuose su „papildoma informacija“, kad regėjimo negalią turintys žmonės galėtų suprasti puslapį.



5]. Pasak Michelio Ducheino, „prieigos prie archyvų“ terminas, vartojamas anglosaksų šalyse, prancūzų archyvistikoje geriausiai atitinka terminą „archyvų prieinamumas“ (communicabilité d'archives) [17, 31]

Skirtingai nei „prieigos“ sampratos apibrėžtyse, kur buvo akcentuojama pati „teisė“ gauti, „prieinamumas“ – tai teisiškai reglamentuotos galimybės ir sąlygos tyrinėti dokumentuose esamą informaciją ir paieškos priemonių egzistavimas, palengvinantis rasti tą informaciją. Daugeliu atvejų „prieinamumas“ turi tik vieną reikšmę. „Prieinamumo“ sąvokos apibrėžtys yra artimos „prieigos“ sąvokai ir jos dažniausiai vartojamos kaip sinonimai, tačiau Jungtinėse Amerikos Valstijose „prieinamumo“ reikšmė dažnai turi neįgaliems žmonėms tinkamų sąlygų sudarymo atspalvį, sukuriant visavertę prieigos aplinką [34].

„Prieigos“ ir „prieinamumo“ sąvokų apibrėžtys apima tuos pačius reiškinius, teisiškai reglamentuotas galimybes prieiti prie informacijos, priemonių, palengvinančių informacijos paieškos egzistavimą. Lietuvos archyvistikoje „prieigos“ ar „prieinamumo“ sąvokų apibrėžčių nerasta, išskyrus tarptautinio standarto vertimą. Terminas „prieiga“ yra pamatinis, nes jis vartojamas skirtingose mokslo srityse, kuriose gali būti suvokiamas plačiau arba siauriau. Reikia pažymėti, kad prieiga prie dokumentų praktiškai, o kai kada ir juridškai glaudžiai susijusi su jų faktiniu egzistavimu archyvuose (dokumentų saugotojo prasme).

Prieigos terminui Lietuvos archyvistikos moksle daro įtaką ir archyvistikos priartėjimas prie informacinių technologijų, besi-

formuojantis naujas archyvistikos mokslo objektas – archyvinė informacija (dokumentams pereinant į skaitmeninį formatą). Tad sąvoka „prieiga“ turėtų pasižymėti ilgalaikiškumu, būti tapati užsienio kalboje vartojamoms sąvokoms.

Kitas sąvokos „prieiga prie dokumentų“ dėmuo – „dokumentas“. Žodis yra kilęs iš lotynų kalbos „documentum“ ir reiškia *liudijimą, įrodymą* [27]. Dokumentas anglų, prancūzų kalbose – „document“, vokiečių – „dokument“, ispanų – „documento“ taip pat turi keletą apibrėžčių. Šios apibrėžtys iš dalies sutampa su lietuvių kalboje susiformavusiomis „dokumento“ apibrėžtimis. Pirmoji šio žodžio reikšmė [11; 15, 134; 16, 51; 28; 34] nurodoma analogiškai – *raštiškas ko nors paliudijimas, pažymėjimas* [27]. Antrosios reikšmės samprata – *materialus objektas, kuriame užfiksuotos kokios nors žinios* (arba informacija aut.) [11; 13; 14; 15, 134; 16, 51; 28; 34] – taip pat sutampa, tačiau apibrėžtyje gali būti išskirta galimybė būti laikomu dokumentavimo vienetu [14; 21, 11]. Ši samprata atitinka ir kitose kalbose (anglų, prancūzų, vokiečių, ispanų, rusų) nurodomoms žodžio „dokumentas“ reikšmėms. Gal tik prancūzų apibrėžime išskiriama ne tik informacija ir jos laikmena, bet *ir perduodamos informacijos naudojimas įrodymo arba tyrinėjimo tikslais*<sup>8</sup> [14]. Apibrėžtyje rusų kalba akcentuojama, jog „dokumentai“ – tai *informacijos apie objektyvios tikrovės dalykus ir apie žmogaus kūrybinę veiklą, perduotą laiškais, grafika, foto-*

<sup>8</sup> Apibrėžime yra nurodoma, jog ši sąvoka yra sąvokos „archyvai“ vienaskaita.

grafija, garso įrašais arba kitomis priemonėmis bet kurioje laikmenoje, fiksavimo rezultatas. Lietuvos teisės srityje „dokumento“ apibrėžime svarbiausiu akcentu išlieka informacija, tik ji yra sukonkretinama, t. y. *juridinio ar fizinio asmens veiklos procese užfiksuota informacija, nepaisant jos pateikimo būdo, formos ir laikmenos* [29].

Žodžio „dokumentas“ reikšmė keičiasi, jeigu jis tampa dvinaris (įgyja pažyminį), taip nutinka dokumentus skirstant pagal formą, turinį ar kitą požymį, jo reikšmė dažniausiai susiaurėja. „Oficialus dokumentas“ (arba „oficialusis dokumentas“) kitose kalbose turi kitus, ne „document“ atitikmenis: anglų kalboje – „record“<sup>9</sup>, prancūzų – „dossier“<sup>10</sup> [21, 19] arba „document administratif“ [14], vokiečių – „unterlagen“, „schriftgut“ [38, 36]. „Oficialus dokumentas“ suprantamas kaip dokumentas, sukurtas arba gautas ir prižiūrimas (saugomas) institucijos, organizacijos ar asmens, vykdančios teisinius arba verslo įsipareigojimus [14; 21, 19; 34]. Richard'o Pearce-Moses „Archyvų ir dokumentų terminų žodyne“ apibrėžimas

<sup>9</sup> Richard'o Pearce-Moses „Archyvų ir dokumentų terminų žodyne“ nurodoma viena iš „dokumentas“ (dokument) reikšmių – rašytinis ar spausdintinis darbas, turintis juridinį ar oficialų pobūdį, kuris gali būti panaudotas kaip įkaltis ar įrodymas, t. y. oficialus dokumentas.

<sup>10</sup> Aiškinamajame žodyne „Informacija ir dokumentavimas“ terminas „dokumentas“ (pranc. *dossier*) turi nurodytas dvi reikšmes – oficialus dokumentas ir byla. „Archyvinių terminų žodyne“ „dossier“ pateikiama tik viena sąvoka „byla“, kuri apibrėžiama kaip *dokumentai, susidarę administracijai vykdančią veiklą arba logiškai pertvarkyti klasifikavimo archyvuose metu*.

plačiausias, tad lengvai pritaikomas elektroniniams dokumentams, nes dokumentas – tai *informacija ar duomenys, užfiksuoti kokioje nors laikmenoje, turintys turinį, kontekstą, struktūrą. Jie yra naudojami žmogiškajai atminčiai plėsti arba atskaitomybei parodyti*<sup>11</sup> [34]. „Archyvų terminų žodyne“ prancūzų kalba pateikta „administracinio dokumento“ samprata yra susiklosčiusi archyvistikos praktikoje [38, 36] – tai *einamasis dokumentas naudojamas administracijos veiklai vykdyti* [14], tačiau Prancūzijos istorinio paveldo kodekse apibrėžtas tik terminas „archyvai“ [8]. Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatyme „oficialaus dokumento“ apibrėžtyje išskiriama, jog tai *valstybės ar savivaldybės institucijos, įstaigos ar įmonės, valstybės įgalioto asmens vykdančios teisės norminių aktų nustatytus įgaliojimus sudarytas, patvirtintas ar gautas dokumentas, įtrauktas į apskaitą* [29], 2010 m. šio įstatymo redakcijoje atsirado „elektroninio dokumento“ sąvoka, kurioje apibrėžta dokumentų, sukurtų skaitmeniniu pavidalu, samprata: tai *juridinio ar fizinio asmens norminių teisės aktų nustatyta tvarka informacinių technologijų priemonės sudarytas, patvirtintas ar gautas dokumentas, pasirašytas teisingą galią turinčiu elektroniniu parašu* [29]. Šios sąvokos priskyrimą ir analizę šioje grupėje lėmė faktas, jog ši apibrėžtis apima oficialius dokumentus. Kaip ir prieigos atveju, yra išskiriama antroji, su duomenų apdorojimu susijusi „dokumento“

<sup>11</sup> Gali būti suprantami kaip duomenys ar informacija, pateikta fiksuota forma, sukurta ar gauta individualios ar institucinės veiklos metu ir išsaugota kaip tos veiklos įrodymas.



(angl. *record*, vok. *dokument*) reikšmė, kuri suprantama kaip *tarpusavyje susijusių duomenų elementų grupė, sudaranti pagrindinį rinkmenos vienetą* arba *dokumentų valdymo sistemoje daugiau ar mažiau valdomi atskiri dokumentai* [14; 33].

Vertinama „dokumento“ sąvokos apibrėžimų vartojimą Inga Petravičiūtė pažymi, jog dokumento sąvoka apibrėžiama atsižvelgiant į valstybės teisinę ir administracinę sistemą bei konkretaus teisės akto reguliuojamą sritį, tad jos prasingumas ir pritaikymas galimas tik toje srityje [35, 99]. Tirta dokumento (angl. *record*) sąvoka, suprantama kaip *dokumentuota informacija, nežiūrint formos ar laikmenos, sukurta, gauta ir saugoma įstaigos, institucijos ar asmens vykdant teisėtus įsipareigojimus ar veiklos sandorius* [13, 1], yra laikoma anglosaksiška tradicija [36, 387], kai į apibrėžtį nepatenka išliekamąją vertę turintys dokumentai, nes terminas „archyvai“ (angl. *archives*), siekiant atskirti juos nuo termino „dokumentas“ (angl. *record*), suprantami kaip išsaugoti neeinamieji dokumentai, atrinkti ar ne tų, kurie juos sukūrė arba perėmė jų funkcijas patiems arba tam tikram archyvui naudoti dėl jų archyvinės vertės [13, 1]. Vertindamas minėtų sąvokų apibrėžtis Bogdanas Florinas Popovicius pažymi, jog kalbant apie elektroninius dokumentus sąvoka „record“ yra daug tinkamesnė nei holistinė sąvoka „archyvai“ [36, 387]. Kalbant apie išliekamąją vertę turinčius dokumentus archyvistikos praktikoje dažniausiai vartojama sąvoka „archyvai“.

Tiriant žodžio „archyvas“ sampratą (lot. *archivum* < gr. *archaios* – senovinis) sudarytos

trys pagrindinės šio žodžio reikšmių grupės<sup>12</sup>: įstaiga, organizacija arba jos skyrius, kur kaupiami, saugomi tvarkomi dokumentai, antroji – archyvas kaip pastatas, trečioji – archyvas kaip dokumentų sankaupa.

Ši grupė išskirta pirmąją pagal nurodytas pirmąsias reikšmes „Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne“ [14], enciklopedijose [1, 326; 2, 733], nors archyvų terminų žodynuose ši reikšmė kartais yra antroji [14; 34]. Žodžio „archyvas“ atitikmenys kitose kalbose: anglų – „archives“ (gali būti „record office“ [21, 38], „an archival agency“, „archival institution“, „archival program“), prancūzų – „archives“, vokiečių – „Archiv“, ispanų – „archivo“, rusų – „архив“ [14]. „Archyvas“ suprantamas kaip įstaiga arba institucija, arba įstaigos skyrius, *kaupiantis, tvarkantis, registruojantis, mokliškai tiriantis įvairių organizacijų, asmenų veiklos dokumentus, senus raštijos paminklus* [27], gali būti išskiriama papildoma atsakomybė už atrankos, priežiūros funkcijas [21, 38]. Ispanų pateiktame apibrėžime yra išskiriama, jog tai kultūros įstaiga, ir papildomai nurodomas dokumentų viešinimo aspektas [13]. Galimi siauresni „archyvo“ apibrėžimai: „Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. R (2000) 13 šalių narių dėl Europos priėjimo prie archyvų politikos“ – *valstybės institucija, atsakinga už archyvų saugojimą* [33], o „Lietuvių kalbos žodyne“ išskirta, jog būtent *senų dokumentų ir raštų paminklų laikymo įstaiga* [28]. Šia reikšme apibrėžtas „archyvas“ ir Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstaty-

<sup>12</sup> „Kompiuteriniame tarptautinių žodžių žodyne“ pateiktos keturios reikšmės [27].

me – *įstaiga ar jos struktūrinis padalinys arba kita sukauptų dokumentų saugojimo vieta* [29].

Antroji žodžio „archyvas“ reikšmė – *sukauptų dokumentų saugykla* [27] arba patalpa, kurioje saugomi ir tyrinėjami dokumentų rinkiniai [14], pastatai ar jų dalys, kuriose laikomi dokumentai [1, 326; 2, 733]. Jo atitikmenys anglų, prancūzų kalbose – „archives“, vokiečių – „Registratur“, „Archiv“, ispanų – „archivo“.

Trečioji reikšmė „archyvai“ dažniausiai vartojama daugiskaitine forma, t. y. įstaigos, organizacijos, įmonės, asmens veiklos dokumentų visuma [1, 326; 2, 733]. Pasak Ingos Petravičiūtės, dokumentų visumai apibrėžti vienas dažniausiai vartojamų yra „archyvų“ terminas [35, 102]. Kitose kalbose atitikmenų yra nemažai: anglų – „archives“, prancūzų – „archives“, vokiečių – „Archivgut“<sup>13</sup>, „Archiv“<sup>14</sup>, ispanų – „archivo“, rusų – „архив“ [14]. „Lietuvių kalbos žodyne“ žodis „archyvas“ suprantamas kaip *įstaigos ar asmens veikimo rašytiniai paminklai* [28], o „Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne“ nurodoma, jog tai *saugoma senų dokumentų ir rankraščių sankaupa* [11]. Dar gali būti apibrėžiama kaip *to paties sudarytojo dokumentai (oficialieji), saugomi dėl jų išliekamosios vertės* [21, 37; 33] arba perduoti nuolat saugoti į

archyvus (dokumentų saugotojo prasme) [33]. I. Petravičiūtė išskiria sinoniminį „archyvų“ terminą – „archyvinę medžiagą“, kuri suprantama kaip archyvuose (dokumentų saugojimo vietose) *sukauptų ir saugomų dokumentų visuma* [35, 10]. Sąvokos „archyvai“ tendencija būti siejamiems su nuolat saugomais dokumentais, t. y. dokumentais, sukurtais arba gautais ir sukauptais asmens ar organizacijos vykdančios veiklą ir saugomais dėl jų išliekamosios vertės, nustatyta „archyvų“ apibrėžtyse anglų, vokiečių kalbose [14; 21, 37; 34]. Prancūzų kalba sąvokos „archyvai“ tiesioginis vertimas į anglų „archives“ ar vokiečių „archiv“ sukels nesusipratimą, nes amerikietis arba vokiečiai tai supras taip, kaip prancūzų kalboje sąvoką „nuolat saugomi archyvai“ [22, 6].

Šiuo metu „archyvai“ dažnai suprantami kaip *sukauptų dokumentų visuma* [27], taip jie suprantami Rusijoje, Ispanijoje [13; 14], vokiečių kalboje atitikmuo „Archivgut“ (teisės aktuose) [14], Prancūzijos istorinio paveldo kodekse<sup>15</sup> – *tai kompleksas dokumentų, susidariusių nepriklausomai nuo jų sudarymo datos ar formos ir jų fizinės laikmenos, sukurtų arba gautų bet kurios fizinio arba juridinio asmens ir bet kurios tarnybos ar valstybinės įstaigos arba privataus sektoriaus jų veiklos metu*<sup>16</sup> [8]. Lietuvos Respublikos

<sup>13</sup> Atrinkta valdymo dokumentų dalis, verta archyvo. Atrinkami archyvams dokumentai dažnai apibūdinami kaip kolekcija. Archyvų teisiniame reglamentavime samprata „archyvų turtas“ vartojama taip pat, kaip gimininga dokumentų visumos sankaupos sampratai.

<sup>14</sup> Oficialūs išliekamąją vertę turintys dokumentai, nors „Archyvų terminų žodyne“ [13] nurodyti prie „dokumentų“ atitikmens rusų kalba.

<sup>15</sup> „Archyvų terminų žodyne“ nurodoma, jog žodis archyvai įprastai vartojamas kalbant apie dalį dokumentų, esančių archyvavimo objektu, ir yra priešingybė einamiesiems dokumentams.

<sup>16</sup> Šitų dokumentų saugojimas organizuotas visuomenės poreikiams, valdymo ir fizinių bei juridinių asmenų, viešų arba privačių asmenų teisių įrodymui ir istorinės medžiagos paieškai.

dokumentų ir archyvų įstatyme istorinę vertę turintys dokumentai nėra atskirai išskiriami ir apibrėžiami, o žodžio „archyvai“ reikšmės atitikmuo būtų „veiklos dokumentai“, suprantami kaip *valstybės ar savivaldybės institucijos, įstaigos ar įmonės, valstybės įgalioto asmens, nevalstybinės organizacijos, privataus juridinio asmens vykdant veiklą sudaryti, patvirtinti, gauti, iš kitų juridinių ar fizinių asmenų perimti dokumentai* [29].

Žodžio „archyvai“ reikšmė ir jos samprata yra daugiausia analizuota archyvistikos mokslo atstovų. Archyvistai, veikiami Theodore'o Schellenbergo mąstymo, laikosi platesnio archyvų apibrėžimo, apimančio plačią įvairovę dokumentų (angl. *documents*) ir oficialių dokumentų (angl. *records*), tačiau turinčių išliekamąją vertę [34]. Šią tendenciją pažymi ir Daiva Lukšaitė. Pasak jos, *dokumentai archyvais tampa tada, kai nebėra aktyviai naudojami sudarytojo einamiesiems reikalams ir kai yra laikomi siekiant juos išsaugoti* [30, 24], arba „archyvai“ gali būti suprantami kaip *organizacijos dokumentai, pripažinti nuolat saugotiniais archyvų institucijose naudojimo ir tyrimo tikslais* [30, 24].

Tačiau ne visada žodis „archyvai“ reiškia tik išliekamąją vertę turinčius dokumentus. Anot Michelio Ducheino, daugumoje šalių, ypač Europoje, „archyvai“ reiškia *visus – nežiūrint amžiaus, formato ar laikmenos, dokumentus, kurie yra sukurti ar gauti viešos ar privačios tarnybos ar organizacijos arba fizinio asmens jų veiklos metu* [13, 1]. Šiai sampratai susiformuoti turėjo įtakos Jungtinės Karalystės archyvarės Hillary Jenkinson darbai, kuriuose „archyvai“ suprantami kaip

„dokumentai“, buvę oficialaus sandorio dalimi ir išsaugoti kaip oficialus įrodymas, ir kuriuose „archyvai“ nepripažįstami kaip istorinių dokumentų rinkiniai. D. Lukšaitė mąstydamą šiuo aspektu teigia, jog pastaruoju metu terminas „archyvai“ *reiškia organizacijų ir asmenų veiklos dokumentus (aktyviai naudojamus vykdant veiklą – einamuosius, taip pat pusiau einamuosius ir neeinamuosius)* [30, 25]. Inga Petravičiūtė atkreipia dėmesį, jog „archyvas“ suprantamas kaip *vieno dokumentų sudarytojo dokumentų visuma, sudaryta ir sukaupta jo vykdytos veiklos metu* [33, 102].

Taigi skirtingose šalyse, atsižvelgiant į archyvistikos tradicijas, anglosaksiškas žodis „archyvai“ gali būti suprantamas siauresne prasme – kaip išliekamąją vertę turintys fizinių ar juridinių asmenų dokumentai, arba lotyniškosios tradicijos plačiąja prasme – kaip visi dokumentai, kurie buvo sukurti ar gauti fizinio arba juridinio asmens jo veiklos metu. Mokslininkų [42; 45; 46] dažnai vartojamas terminas „prieiga prie archyvų“ reiškia prieigą prie archyvuose saugomų, išliekamąją vertę turinčių dokumentų. Beje, „prieigos“ tyrimuose žodis „archyvai“ dažniausiai vartojamas nuolatinio dokumentų saugojimo prasme.

Žodžio „archyvai“ sampratos daugia-reikšmiškumas archyvistikoje lėmė siekį suformuluoti sąvoką, kuri būtų vienareikšmė. Be to, tobulėjant prieigos mechanizmams, perkeliant dokumentinę informaciją į skaitmeninį formatą ir teikiant ją nuotoliniu būdu, siekiama sąvoką suformuluoti atsižvelgiant į ateities iššūkius. „Prieigos prie archyvų“ sąvokos atsiskyta dėl to, jog Lietuvoje

„archyvai“ pirmiausia suprantami kaip įstaiga ar organizacija (arba jų skyriai), kuriuose kaupiami, saugomi, tvarkomi ir tiriama dokumentai. Be to, „archyvų“ suvokimas kaip išliekamąją vertę turinčių dokumentų, o kartais kaip visų dokumentų prisidėtų prie šios sąvokos daugiareikšmiškumo. Siekiant išvengti galimų sąvokos interpretacijos klaidų, pasirenkamas vienas iš mažiausių elementų – dokumentai, iš kurių sudaromas archyvas (dokumentų sanaujos prasme), ir įtakos neturi šios sampratos platesnė ar siauresnė reikšmės. Prieiga prie dokumentų – tai teisės norminių aktų užtikrintos galimybės prieiti prie dokumentuose esamos informacijos ir tinkamos informacijos paieškos sąlygos. Ši apibrėžtis tapati tirtai sąvokos „prieiga“ (angl. *access*) sampratai.

#### PRIEIGOS KONCEPCIJA ARCHYVISTIKOJE

Tiriant prieigą prie dokumentų valstybės archyvuose, iš archyvistikos mokslo paradigmu išskirsime Fernandos Ribeiro mokslinę informacinę paradigmą [39], Theo Thomaseno posaugojinės, arba postmodernios, archyvistikos paradigmą [43, 44], Angelikos Menne-Haritz prieigos paradigmą [32] ir Ivano Szekely'o [42] suformuluotas keturias archyvų istorijos paradigmas, leidžiančias suvokti prieigos reikšminio archyvistikoje svarbą ir jo vietą šiame moksle.

Mokslinės informacinės paradigmos autorė F. Ribeiro, teigia, jog archyvas yra (pusiau) uždara socialinės informacijos sistema, įrašyta bet kurioje laikmenoje ir suformuota pagal du veiksnius: organišką pobūdį

(struktūrą) ir funkcinį pobūdį (paslauga / naudojimas), su kuriais yra susijęs trečiasis – atmintis, susiklojanti su pirmaisiais. Autorė prieigos koncepcijos plačiai neanalizavo, tačiau pažymėjo, jog prieiga prie informacijos palengvinama vykdant tvarkymą ir kuriant prieigos priemones (paieškos sistemas ir pan.) [39, 307]. Galima teigti, jog, mokslininkės nuomone, prieiga yra suprantama kaip viena iš informacinės sistemos, kuri yra sinoniminė „archyvui“, funkcijų.

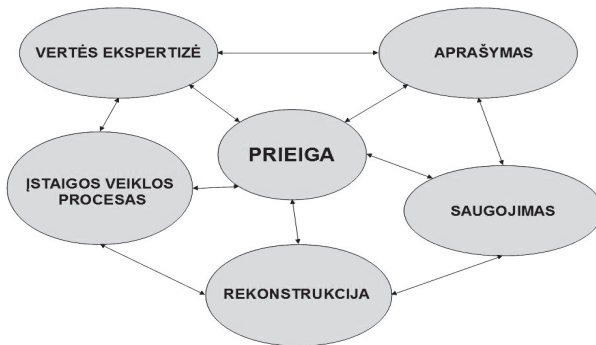
Prieiga kaip atskiras reikšminis archyvistikoje išskirtas Th. Thomasseno archyvistikos raidos paradigminiame skirstyme. Pasak mokslininko, archyvistika perėjo į postmodernaus mokslo laikotarpį ir tapo posaugojine, arba postmodernia, archyvistika. Tyrėjas teigia, jog archyvistikos kaip mokslo tikslas yra daugiau nei prieinamumas. Tikslas – *archyvinė kokybė, kuri reiškia skaidrumą, tvirtumą ir ryšių tarp informacijos ir ją sukūrusių veiklos procesų pastovumą* [44; 43, 375]. Paanalizavus archyvistikos tikslą, lyginant su klasikine arba modernia archyvistika, galima pastebėti, jog postūmis link ryšių tarp informacijos ir ją generavusių procesų sukūrimo ir palaikymo gali būti panaudotas optimizuojant prieinamumą [44], tačiau prieinamumas nebėra vienas iš pagrindinių archyvistikos uždavinių. Autoriaus suformuluotas archyvinės kokybės tikslas lemia prieigos buvimą ir jos užtikrinimą, kaip savaime išplaukiantį rezultatą. Archyvinė kokybė, kurioje išlieka aiškūs ryšiai tarp informacijos ir ją generavusių procesų, sudaro kokybiškos prieigos prie archyvinės informacijos, t. y. informacijos, fiksuotos dokumentuose, sąlygas.

Viena pirmųjų mokslininkų, visą archyvistikos mokslo centrą perkėlusį į prieigą, – A. Menne-Haritz. Jos suformuluotoje prieigos paradigmoje esminis archyvų<sup>17</sup> tikslas – *prieiga prie archyvų informacinių išteklių* (tiems, kam reikia informacijos, turi žinoti, kur jie gali rasti potencialius šaltinius ir kaip juos tyrinėti), o objektas – *archyvų informacinis potencialas* [32, 59]. Archyvai turi telkti dėmesį į prieigos prie bet kurios informacijos apie praeitį kūrimą, būti atviri ir prieinami visuomenei įvairiomis sąlygomis tiek laiko, tiek erdvės atžvilgiu. Mokslininkė visas archyvų funkcijas vertina pagal jų poveikį prieigai. A. Menne-Haritz suformuluota prieigos paradigma vaizduojama paveiksle (sudaryta str. aut.).

Prieigos paradigma naudotoją iškelia į archyvinio supratimo centrą. Archyvų naudojimas – vienintelė jų egzistavimo priežastis, prieiga leidžia naudotojams dirbti su archyvais ir palengvinti savo darbą. Besi-

formuojant globaliai visuomenei pagrindinė archyvų paskirtis – prieiga prie pirminių atminties šaltinių, kuri suteikia galimybių kurti ir formuoti atmintį. Archyvai reikalingi kaip prieigos prie praeities teikėjai, sudarantys sąlygas kiekvienam tyrinėti jam svarbius klausimus [32, 59]. Teorijoje archyvams keliamas pagrindinis tikslas – palankių prieigos sąlygų sudarymas, kad būtų galima konstruoti ir formuoti atmintį remiantis pirminiais šaltiniais. Mokslininkės nuomone, prieiga kaip paradigma yra neutrali turinio, kuris gali būti įdomus vienam tyrėjui ar naudotojų grupei, atžvilgiu. Archyvarų darbas yra užtikrinti medžiagos prieinamumo galimybę, pasiūlyti infrastruktūrą, palengvinančią medžiagos paiešką. Teorinė prieigos paradigma tiesiogiai neapima naudotojų aptarnavimo, bet vis tiek pabrėžia aptarnavimo archyvuose kokybę [32, 59–60].

A. Menne-Haritz teigia, jog prieiga yra kaip forma ir santykis, tad ji nėra praktinis



Angelikos Menne-Haritz Prieigos paradigma

<sup>17</sup> Čia archyvas suprantamas kaip dokumentų sandauga.

archyvų naudojimas. Tai forma, leidžianti visiems, besidomintiems archyvais, gauti prieigą ir skaityti bei interpretuoti dokumentą, pagal savo asmeninius poreikius. Prieiga kaip santykis pasireiškia tuo, kad archyvarai vertina tyrėjų pasirinktos asmeninės tyrimų krypties kompetenciją ir nedaro įtakos tyrėjui, siūlydami dokumentų interpretacijos variantus, tad kuriama profesionali strategija, nepriklausanti nuo individualių archyvaro jausmų ir nuo to, kaip jis supranta naudotojo klausimus [32, 62–63]. Galime teigti, jog mokslininkės formuluojama prieigos paradigma iškelia autonominę tyrėjų atsakomybę.

Prieiga leidžia susipažinti su šaltinių informacija tokia, kokia ji buvo fiksuojamu laikotarpiu. Todėl prieiga identifikuoja aprašymo tikslus paaiškindama, kodėl taip padaryta ir koks gautas efektas, nes kokybiškas aprašymas padeda tyrimui, t. y. skirtingi intensyvumo lygiai bei aprašymo tikslumas, gilumas ir struktūrinis pateikimas. Vidinės struktūros išlaikymas – tai komunikacijos ryšių, sukurtų ir naudotų operacijos metu, rezultatas. Sisteminimas ir aprašymas struktūriškai suteikia prieigą prie informacijos šaltinių keliais intensyvumo lygiais, net jeigu dalis archyvinės medžiagos nėra individualiai išskirta [32, 63–65].

Dar viena funkcija, turinti įtakos prieigai, yra vertės ekspertizė, kurios tikslas – išlaikyti nemenkstantį informacinį potencialą. Vertės ekspertizė skirta ne informacijai sunaikinti, o archyvų medžiagai panaudoti tyrimams, ją struktūruojant, apibendrinant, darant vienokias ar kitokias išvadas. Antrinė vertės ekspertizės reikšmė – vidinių ryšių demon-

stravimas, parodant dokumento potencialą, demonstruojant darbo metodus ir ryšius, kuriais buvo remiamasi veiklos metu. Ekspertizės rezultatai – matomos operacijos ir koncentruoti jų objektai. Archyvų ištekliai po ekspertizės tampa unikalių organizacinių veiksmų, kurie buvo identifikuoti kaip administracijos, kuri juos sukūrė, ypatumų vienetai [32, 67–70].

XIX–XX a. pasižymėjo viena svarbiausių archyvams priskiriamų funkcijų – saugojimu. A. Menne-Haritz peržiūri ir šią funkciją. Ji teigia, kad saugojimas be prieigos nėra pilnutinis, nors prieiga sudaro sąlygas galimiems pažeidimams dėl to, kad transportavimas, kontaktas su aplinka, kartu ir žmogaus rankomis, klimato pakitimai sukelia grėsmę dokumento medžiagos vientisumui. Saugojimas – brangi veikla, kuriai turi būti skiriamas nemenkas dėmesys, kad visuomenė gautų jai reikiamą informaciją. Todėl būtina rinktis tokią strategiją, kuri užtikrintų informacinių šaltinių apsaugą nuo bet kokių pažeidimų. Išsaugoti reikia tam, kad ateinančios kartos galėtų susipažinti su aktualiais praeities įvykiais, reiškiniais, visuomenine veikla, su ta informacija, kuri kaupiama ir laikoma archyvuose. Vienas iš tinkamo saugojimo prioritetų – kokybiškas informacijos šaltinio būklės palaikymas ir ilgas saugojimo terminas, kuriuo naudotojas gali analizuoti jam reikiamą informaciją [32, 70–72].

Ši paradigma sudaro teorinį pagrindą prieigai prie dokumentų ir infrastruktūros tyrimams valstybės archyvuose, nes, kaip pabrėžia A. Menne-Haritz, *archyvarų indėlis yra archyvinę medžiagą padaryti prieinamą ir*



*pasiūlyti infrastruktūrą, kuri palengvina tos medžiagos naudojimą* [31, 61]. Mokslininkės mintims pritaria ir Hartmutas Weberis teigdamas, jog *paradigmos perkėlimas nuo išsaugojimo prie prieigos suteikimo ir prieigos palengvinimo archyvinėje institucijoje turi esminį poveikį archyvų įvaizdžiui šiuolaikinėje paslaugų ir žinių visuomenėje* [46, 75].

Prieiga prie sukaupytų archyvinių dokumentų yra ir keturių archyvų<sup>18</sup> istorijos paradigmu ašis. I. Szekely's 2011 m. gegužę vykusioje Europos nacionalinių archyvarų valdybos konferencijoje (European Board of National Archivists (EBNA) pateikė naują paradigmą: Teisės patvirtinimo (prasidėjo apie ~3000 m. pr. Kr. ir truko iki XVIII a. pab. (1795 m.), Nacionalinė (prasidėjo XVIII a. pab. (1795 m.) ir truko iki Antrojo pasaulinio karo), Viešoji (prasidėjo po Antrojo pasaulinio karo ir truko iki 2000 m. (o gal dar tebetrunka? – aut.) ir Pasaulinė (2000 m. ?). Mokslininkas archyvus tiria kaip pastovų reiškinį nuo jų atsiradimo iki šių dienų, vertindamas jų prieinamumo ir naudojimo galimybes. *Teisės patvirtinimo paradigmos* laikotarpiu, pagrindinis jų tikslas – titulo, nuosavybės valdžios, kilmės įrodymas, o pagrindinė institucija – privatūs archyvai. Šiuo laikotarpiu archyvo savininkas būdavo pats jo įkūrėjas, o naudotojai – valdovas / savininkas (ir jo valdininkai). *Nacionalinės paradigmos* laikotarpiu tikslas tampa platesnis – kolektyvinės atminties saugojimas, istorinių tyrinėjimų

skatinimas, o pagrindine institucija laikomi vieši archyvai. Šiuo laikotarpiu pasikeičia archyvo savininkas – juo tampa valstybė, plečiasi ir naudotojų grupė: valstybė ir istorikai. *Viešosios paradigmos* laikotarpiu tikslas – atvirumas, viešas pateikimas, pagrindinė institucija – vieša archyvų prieiga, t. y. vieši archyvai ir atviri privatūs archyvai. Savininku tampa visuomenė, o naudotojų grupė dar labiau išsiplečia – valstybė, istorikai ir apsišvietusi arba besidominti visuomenė (genealogai). Šiuo metu jau kalbama apie *Pasaulinę paradigmą*, prasidedančią galbūt nuo 2000 m., jos tikslas tampa globalus – pasaulinė prieiga, o pagrindinės institucijos vaidmuo iš archyvų pereina interneto (aut.) paslaugų teikėjams, tad savininko nelieka jis „laisvas“, o naudotojais tampa bet kuris interneto naudotojas, t. y. neprofesionalas [42]. Hartmutas Weberis dar prieš devynerius metus buvo atkreipęs dėmesį į tai, kad *globalėjančiame tinkle, naudojantis prieigos vartais, archyvinė informacija staiga tampa prieinama visiškai naujoms tyrinėtojų grupėms* [46, 75]. Tad čia *nedominuoja archyvinės ribos, o būtinos sąlygos yra atvirumas ir globalus mąstymas* [46, 75].

I. Szekely'o suformuluotos paskutinės dvi archyvų istorijos paradigmos yra aktualios XXI amžiuje, nes kai kurių šalių archyvai gal jau pereina į ketvirtą paradigmos laikotarpį, o dalis archyvų dar lieka trečiajame manydami, jog ketvirtoji paradigma turėtų būti siekiama. Beje, ir mokslininkas pabrėžia, kad *paradigmu kaita galima tik šiuo metu* [42]. Ivanas Szekely's keldamas pagrindinį klausimą apie ribą tarp Viešosios

<sup>18</sup> Autorius archyvus supranta kaip dokumentų sankaupos visumą.

ir Pasaulinės paradigmu, nurodo šiuo metu vykstančius pagrindinius pokyčius: tai *dokumentų ir archyvų susilieėjimas; popieriniai, suskaitmeninti ir elektroniniai dokumentai; neprofesionalūs naudotojai ir nuotolinė prieiga; archyvų įstatymų ir informacijos teisės susilieėjimas; požiūrio centro kaita nuo dokumentų prie duomenų* [42].

Mokslininkas pabrėžia: *Informacinės komunikacinės technologijos žada, jog VISA informacija bus išsaugota amžinai ir prieinama visur ir visada*. Tačiau *archyvai savo prigimtimi yra konservatyvūs, skirti visiems laikams, tad tiek praityje, tiek dabartyje yra tokie patys* [42]. Vertindamas Pasaulinės paradigmos poveikį archyvistikai, I. Szekely's iškelia esminius aspektus, darančius įtaką archyvų funkcijoms: kas svarbiau – atranka, apimanti įvertinimą, atsakomybę, išteklius ir ekspertizę, ar saugojimas, kai lengviausia išsaugoti viską? Tad kas tampa pagrindine taisykle – atsiminimas ar užmiršimas? Analizuodamas minėtą problemą mokslininkas pabrėžia, kad atmintis, buvusi psichologų monopolija, palaikyta atminties išsaugojimo technikos ir institucijų, skaitmeniniame amžiuje taps informacinių technologijų specialistų monopolija, palaikoma Interneto ir Debesų (kompiuterijos), tad *archyvai šiuo metu siekia atnaujinti savo vaidmenį ir modernizuoti prieigą prie savo išteklių* [42]. Jo pozicija tokia: *archyvai neturi prarasti savo buvusios tvarkos ir vaidmens šioje aplinkoje* [42].

Kam teikti pirmenybę skaitmeniniame amžiuje – kokybei ar patogumui? Tam mokslininkas turi parengęs priimtinus archyvistikai atsakymus. Jei patogumo siekis

nėra didesnis už kokybę, tada neatsisakoma sistemavimo, kad būtų sukurtos nuorodinės žymės, ir į skaitmeninimą nežiūrima kaip į panacėją. Nedaroma demokratizavimo klaida atsisakant kokybės kriterijaus ir archyvarai vis dar gali atrinkti, įvertinti ir palaikyti pusiausvyrą tarp atminties ir užmaršties. Archyvų institucijų veikla – viešoji funkcija, tad jos jaučiasi instituciškai atsakingos ir naudoja visas šiuolaikines priemones (atsižvelgdamos į finansavimą ir technines galimybes) geranoriškai suteikdamos prieigą prie jose taip tvarkomų išteklių. Tada, I. Szekely'o nuomone, yra verta permaštyti prieigą [42].

Mokslininko pateiktoje Pasaulinės paradigmos sampratoje yra išskelti naujausi iššūkiai ir įvertintas jų poveikis archyvams, nustatyti tikslūs veiklos kriterijai, kurie aiškiai orientuoti į kokybišką prieigą.

Išanalizavę pristatytas keturias archyvų sampratos paradigmas, matome, kad archyvistikos objektas pasislinko nuo archyvų link jų informacijos – šios nuostatos laikosi F. Ribeiro, T. Thomassenas ir A. Menne-Haritz. Tačiau T. Thomassenas išskiria pačią archyvinę informaciją, o F. Ribeiro ją vadina socialine informacija. A. Menne-Haritz akcentuoja tos informacijos potencialą, atsiribodama nuo tiesioginės informacijos. I. Szekely's tikslaus objekto nenurodo, tačiau jis yra numanomas – archyvai (dokumentų sankaupos prasme) arba tiesiog „archyvinė informacija“, ypač jei kalbama apie Pasaulinę prieigą. T. Thomassenas archyvistikos tikslą apibrėžia archyvinės kokybės terminu, o prienamumą palieka antrine archyvinės kokybės reikšme. A. Menne-Haritz ir I. Szekely's

prieigą iškelia į pirmą planą ir ja remdamiesi analizuoja visas kitas archyvų funkcijas: ryšių tarp informacijos sudarymo išlaikymą, vertės ekspertizę, informacijos aprašymą, sisteminiumą, paieškos priemonių kūrimą – visa tai turi padaryti prieigą kokybišką ir ją palengvinti.

Analizuotos archyvistikos paradigmos pagrindžia prieigos prie dokumentų, kaip vienos iš pagrindinių archyvų veiklos krypčių, svarbumą. I. Szekely'o paradigmų kaitos modelis aiškiai orientuotas į prieigą. Šio autoriaus iškeltos Viešojo ir Pasaulinės paradigmos gali būti lyginamos su A. Menne-Haritz prieigos paradigma, tik reikia atkreipti dėmesį, kad ši autorė minėtos paradigmos formavimąsi nukelia į vėlesnį laikotarpį, t. y. XX a. 9 deš. pab. – 10 deš. (šis požiūris grindžiamas socialistinių valstybių bloko žlugimu ir prieigos prie archyvų plėtra Europos mastu). Abu mokslininkai išskiria esminį archyvų, kaip informacijos saugotojų, elementą – prieigą. Taip yra pagrindžiama nuostata, kad prieinamumas turėtų būti pagrindinis archyvų informacijos saugojimo tikslas, o informacijos išsaugojimas yra vertingas ir reikšmingas tik tada, kai yra suteikiama kokybiška prieiga.

Tirtos archyvistikos mokslininkų paradigmos teoriškai pagrindžia prieigą prie dokumentų kaip atskirą archyvų veiklos reiškinį. Pati prieiga prie dokumentų yra daugialypis reiškinys, tvirtai susijęs su kitomis archyvų funkcijomis, ir jį stipriai veikia informacinių technologijų vystymasis. Šiuo metu, remiantis I. Szekely'o paradigma, Lietuvos valstybės archyvus būtų galima priskirti Viešajai paradigmai, nes internetinės

prieigos prie valstybės archyvuose sukauptų dokumentų nevykdomos tokiais mastais ir nėra taip toli pažengusios, kad būtų galima teigti, jog pereiname į Pasaulinės paradigmos laikotarpį.

## PRIEIGA SOCIOLOGIJOS MOKSLE

Prieigos proceso tyrimai nelieka nuošalyje ir sociologijos mokslo tyrimų sferoje. Sociologijos mokslo atstovės J. C. Ribot ir N. Lee Peluso, analizavusios prieigos teoriją, skirtingai nei archyvistikos mokslo tyrimuose, gilinasi į realiai vykstančius prieigos procesus. Tyrėjos, kurdamos teoriją apie prieigą, išnagrinėjo platų veiksmių rinkinį, suprasdamos jį kaip gijas, sudarančias prieigos voratinklį ir suteikiančias jam struktūrą [40, 154]. Mokslininkų teorijoje analizuojamos visos galimos prieigos prie išteklių priemonės, procesai ir santykiai, vadinami mechanizmais. Telkiant dėmesį į archyvuose saugomą informaciją kaip objektą, galima tirti įvairias galias, kurios įkūnytos ir vykdomas per įvairius mechanizmus, procesus ir socialinius santykius, veikiančius žmonių gebėjimą gauti naudos iš archyvinės informacijos. Galios sudaro materialines, kultūrinės ir politines ekonomines gijas galių „pluoštuose“ ir „voratinkliuose“, nustatančiuose prieigą prie išteklių. „Prieigos“ santykiai nuolat kinta, priklausomai nuo individo ar grupės statuso ir galios įvairiuose socialiniuose santykiuose. Galios centro pasislinkimas ir prieigos kitimas atsispindi analizuotose I. Szekely'o keturiuose istorijos paradigmos, kai vienu laikotarpiu prieigą prie dokumentų teturėjo tik valdovas ar dokumentų savininkas, šiuo

metu savininkas daugeliu atveju yra visuo-  
menė, o Pasaulinės paradigmos laikotarpiu  
jo nebelieka.

Labiau koncentruojantis į *gebėjimą*, o  
ne tik į *teises*, šis požiūris aprėpia platesnį  
socialinių santykių spektrą. Prieiga žvelgia į  
tai, „kas kažką atlieka (ir kas neatlieka), no-  
rėdamas *kažkuo* pasinaudoti *kokiais būdais*, ir  
*kada* (t. y. kokiomis aplinkybėmis) [40, 154].  
J. C. Ribot ir N. Lee Peluso požiūriu, teisė  
(rašytinė arba žodinė, formali ar paprotinė)  
niekada negali visiškai apibrėžti visų priegios  
prie išteklių būdų ir kelių per sudėtingus ir  
susiklojančius galios voratinklius. Prieiga gali  
būti pasiekta „nelegaliai“, tai yra tiesioginės  
priegios forma, kuri apibrėžta priešingai, nei  
nurodo sankcijos pagal papročius, susitari-  
mus ar įstatymus. Taigi, teisėtos priemonės  
nėra vienintelis teisėmis grįstas būdas gauti,  
kontroliuoti ar palaikyti išteklių gaunamą  
naudą. Prievartą ir vagystę taip pat reikia  
svarstyti kaip teises paneigiančius priegios  
mechanizmus. Neteisėta prieiga prie doku-  
mentų archyvuose – tai, ko visada siekiama  
išvengti valstybės archyvuose tiek teisinėmis,  
tiek fizinės apsaugos priemonėmis.

Politinis ekonominis koncepcijos aspek-  
tas išryškėja socialinį veiksma padalijus į pri-  
eigos *kontrolę* ir priegios *palaikymą / priežiūrą*.  
Šios teisės yra patikėtos valstybės archyvams.  
Priegios *kontrolė*, apimanti veiksmų patikri-  
nimą ir nukreipimą, yra gebėjimas tarpinin-  
kauti dėl kitų priėjimo. Priegios *palaikymas /  
priežiūra* reikalauja tam tikrų išteklių ar galių,  
kad būtų galima palaikyti atvirą priėjimą prie  
tam tikros rūšies išteklių [40, 158]. Priežiūra  
ir kontrolė viena kitą papildo. Ispanijoje šie

veiksmai, kaip jau buvo analizuota, yra su-  
vokiami kaip „prieinamumo“ dalis. Tai yra  
socialinės pozicijos, laikinai besikaupiančios  
ties priegios priemonėmis. Gebėjimas gauti  
naudos iš išteklių yra perduodamas per  
savaržymus, sukurtus specifinių politinių  
ekonominių ir kultūrinių institucijų, kurios  
siekia priegios prie išteklių. Technologija,  
kapitalas, rinkos, žinios, valdžia, socialinės  
tapatybės ir santykiai gali formuoti priegią  
ar ją veikti [40, 158–159]. Šiai nuomonei  
pritaria Gary's Burnettas, Paulas T. Jaegeris  
ir Kim M. Thompson, teigiantys, jog nega-  
lima apsiriboti fizinių ir intelektualinių aspektų  
nagrinėjimu, nes norint sukurti realinę ir  
visa apimančią koncepciją reikia atsižvelgti į  
socialinius aspektus, reikšmingai veikiančius  
priegią [6, 56–66].

Pasak G. Burnetto, P. T. Jaegerio ir  
K. M. Thompson, fizinė prieiga paprastai  
suvokiama kaip „prieiga prie dokumentų“,  
turinčių tam tikrą informaciją – paraidžiui  
tai būtų procesas reikalingam dokumentui  
gauti. Prieiga prie informacijos pasižymi  
plačiu diskursu, susijusiu su fiziniiais do-  
kumento gavimo procesais (informaciją  
turinčios fizinės ir elektroninės struktūros  
kurias realiai reikia pereiti, kad gautum in-  
formaciją). Individualūs veiksmai, galintys  
daryti įtaką fizinei priegiai, apima techno-  
logijas, ekonomiką, geografiją ir neįgalumą  
[6, 57], tai yra aktualu tiriant priegią prie  
dokumentų valstybės archyvuose.

Nors fizinė prieiga yra būtina sąlyga, nes  
be jos jokio kito tipo prieiga nėra galima, –  
ji nėra pakankamai išsami priegiai. Dažnai  
daroma klaidinga prielaida, jog prieiga

prie technologijos yra tapati prieigai prie informacijos. Naudotojo gebėjimas pasiekti informaciją ir jo gebėjimas pasinaudoti informacija tam tikriems tikslams pasiekti yra labai skirtingi dalykai.

Intelektinę prieigą, pasak G. Burnetto, P. T. Jaegerio ir K. M. Thompson, galima apibrėžti kaip prieigą prie informacijos, esančios dokumente. Tai siejasi su gebėjimu suprasti, kaip ją pasiekti, ir ypač – kaip ją suprasti, kai ji buvo gauta fiziškai. Intelektinė prieiga apima supratimą, kaip informacija pateikiama žmonėms, siekiantiems reikalingų žinių, taip pat pabrėžiama tokio pateikimo įtaka informacijos ieškojimo procesui. Naudotojo unikalūs asmeniniai prioritetai daro didelę įtaką intelektinei prieigai, nes ji remiasi paties naudotojo gebėjimu suprasti informaciją. Veiksmai, kurie veikia intelektinę prieigą, – tai informacijos ieškotojo elgsena, kalba, dialektas, išsilavinimas, raštingumas, kompiuterinis raštingumas, pažintiniai gebėjimai, žodynas ir, žinoma, subjektyvus požiūris [6, 58].

Informacijos vertė nėra universali, ją lemia socialinio pasaulio normos ir santykiai. Informacijos prieigos socialinių aspektų analizė grindžiama normatyvinio elgesio teorija. Tyrėjai pabrėžia, jog normatyvinės elgsenos teorija tiesiogiai nėra susijusi su informacijos prieiga, tačiau ji turi didelį poveikį prieigai prie informacijos. Normatyvinė informacinė elgsena apibrėžia tinkamus prieigos prie informacijos mechanizmus ir veiklas. Visos keturios teorijos fundamentalios koncepcijos – socialinės normos, pasaulėžiūra, socialinis tipavimas ir informacinė elgsena – yra svarbios prieigai

prie informacijos. Šios koncepcijos apibrėžia socialinius veiksnius, kurie daro tiesioginę įtaką individų priėjimui prie informacijos, jos supratimui ir panaudojimui, tad jie funkcionuoja kaip socialiai apibrėžti prieigos prie informacijos poveikiai [6, 58–59].

G. Burnetto, P. T. Jaegerio ir K. M. Thompson suformuluotos intelektinės ir socialinės prieigos koncepcijos sutampa su A. Menne-Haritz prieigos paradigmoje iškelta autonominė archyvo naudotojo atsakomybė už randamą informaciją. J. C. Ribot ir N. Lee Peluso prieigos teorijoje mechanizmai nėra suskirstyti pagal G. Burnetto, P. T. Jaegerio ir K. M. Thompson iškirtus fizinės, intelektinės ir socialinės prieigos veiksnius, tačiau jie visi galimi priskirti šiems trimis prieigos tipams. Fizinė prieiga apimtų: technologijas, kapitalą, rinkas, darbą; intelektinė prieiga – žinias, socialinė prieiga – valdžią, socialinę tapatybę, socialinius ryšius. Visos šios išvardytos kategorijos gali būti daugiau ar mažiau pritaikomos tiriant prieigą prie valstybės archyvų dokumentų.

## IŠVADOS

Ištyrus prieigos apibrėžtis nustatyta, jog ir be papildomo dėmens prieigos sąvokos apibrėžtis apima esminį prieigos prie dokumentų procesą. Analogiškas termino „prieiga“ vartojimas tiek archyvistikoje, tiek kompiuterinių technologijų srityje leidžia lietuvių kalba formuoti „prieigos“, o ne „priėjimo“ terminą. Prieigos terminas yra platesnis, apimantis ne tik teisę, bet ir galimybes bei priemones, jeigu jos reikalingos, norint susipažinti su dokumentais.

Prieiga prie dokumentų, sukauptų valstybės archyvuose, turėtų būti pagrindinis archyvų informacijos saugojimo tikslas, o informacijos išsaugojimas yra vertingas ir reikšmingas tik tada, kai tai daroma kokybiškai. Pati prieiga prie dokumentų yra daugialypis reiškinys, tvirtai susijęs su kitomis archyvų funkcijomis, jį stipriai veikia informacinių technologijų vystymasis. Prieiga prie dokumentų – tai teisės aktais užtikrinta galimybė prieiti prie dokumentuose esančios informacijos ir tinkamos informacijos paieškos sąlygos.

A. Menne-Haritz ir I. Szekely'o suformuluotos paradigmos pagrindžia prieigą archyvistikos moksle. Skirtingas mokslininkų prieigos vertinimas pasireiškia tuo, jog I. Szekely vertina archyvų istorijos raidą, o A. Menne-Haritz ją vertina tik kaip dabarties reiškinį, keičiantį šiandienos archyvistikos mokslą. Abiejų mokslininkų teorinės įžval-

gos leidžia pažvelgti į prieigą prie dokumentų kaip nuosekliai besivystantį ir šiuo metu labai sparčiai plintantį reiškinį. Tačiau abu mokslininkai sutinka, jog prieiga labai susijusi su kitomis archyvų funkcijomis: vertės ekspertize, aprašymu, saugojimu, kurie tiesiogiai veikia patį prieigos prie dokumentų procesą.

Tiriant prieigą prie valstybės archyvų dokumentų *fizinės* (fizinės ir elektroninės struktūros, turinčios informaciją), *intelektinės* (ieškotojo elgsena, kalba, dialektas, išsilavinimas, raštingumas, kompiuterinis raštingumas, pažintiniai gebėjimai, žodynas, subjektyvus požiūris) ir *socialinės* (socialinės normos, pasaulėžiūra, socialinis tipavimas ir informacinė elgsena) prieigos aspektais, galima išanalizuoti visus veiksnius, darančius įtaką šiam reiškiniui. Prieigos mechanizmai, naudotojo sugebėjimai sudaro vientisą prieigos prie dokumentų atvejį, kurį galima tirti.

## NUORODOS

1. Archyvas. Iš *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. Vilnius, 1976, t. 1, p. 326–327.

2. Archyvas. Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2001, t. 1, p. 733–735.

3. BROOKE, Harrington. The social psychology of access in ethnographic research. *Journal of Contemporary Ethnography* [interaktyvus]. 2003, t. 32, nr. 5 p. 592–625 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.mpifg.de/people/bh/pubs/jce\\_article.pdf](http://www.mpifg.de/people/bh/pubs/jce_article.pdf)>.

4. BROTHMAN, Brien. Perfect present, perfect gift: finding a place for archival consciousness in social theory. *Archival Science* [interakty-

vus]. 2010, nr. 10, p. 141–189 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.springerlink.com/content/8682218v7421g437/fulltext.pdf>>.

5. BURKE, Frank G. The Future Course of Archival Theory in the United States. *The American Archivist* [interaktyvus]. 1981, t. 44, nr. 1, p. 40–46 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://archivists.metapress.com/content/4853801307551286/fulltext.pdf>>.

6. BURNETT, Gary, JAEGER, Paul T., THOMPSON, Kim M. Normative behavior and information: The social aspects of information access. *Library & Information Science Rese-*



*arch* [interaktyvus]. 2008, t. 30, nr. 1, p. 56–66 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.abhatoo.net.ma/index.php/fre/content/download/3480/39308/file/Normative\\_behavior\\_and\\_information.pdf](http://www.abhatoo.net.ma/index.php/fre/content/download/3480/39308/file/Normative_behavior_and_information.pdf)>.

7. CAPPON, Lester J. What, Then, Is There To Theorize About? *The American Archivist* [interaktyvus]. 1982, t. 45, nr. 1, p. 19–25 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://archivists.metapress.com/content/q03v972668401056/fulltext.pdf>>.

8. *Code du patrimoine Livre II. Archives* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.legifrance.gouv.fr>>.

9. COOK, Terry, SCHWARTZ, Joan M. Archives, Records, and Power: From (Postmodern) Theory to (Archival) Performance. *Archival Science* [interaktyvus]. 2002, nr. 2, p. 171–185 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.springerlink.com>>.

10. COOK, Terry. Archival science and postmodernism: new formulations for old concepts. *Archival Science* [interaktyvus]. 2001, nr. 1, p. 3–24 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.springerlink.com>>.

11. *Dabartinis lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lki.lt/dlkz/>>.

12. DELMAS, Bruno. Archival science facing the information society. *Archival Science* [interaktyvus]. 2001, nr. 1, p. 25–37 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.springerlink.com>>.

13. *Diccionario de Terminología Archivística* [interaktyvus]. [Spain] Subdirección General de los Archivos Estatales, 1995 [žiūrėta 2012 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.mcu.es/archivos/MC/DTA/Diccionario.html>>.

14. *Dictionary on Archival Terminology of the ICA (International Council on Archives)* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.staff.uni-marburg.de/~mennehar/datii/intro.htm>>.

15. Dokumentas. Iš *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. Vilnius, 1977, t. 2, p. 134.

16. Dokumentas. Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2004, t. 4, p. 51.

17. DUCHEIN, Michel. Archives, archivistes, archivistique : définitions et problématique [interaktyvus]. Iš FAVIER, Jean. *La Pratique archivistique française*. Paris, Archives nationales, 1993, p. 19–39 [žiūrėta 2012 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.piaf-archives.org>>.

18. DUCHEIN, Michel. *Obstacles to the Access, Use and Transfer of Information from Archives: A RAMP Study* [interaktyvus]. Paris, Unesco, 1983. 85 p. [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://unesdoc.unesco.org>>.

19. DURANTI, Luciana. The impact of digital technology on archival. *Archival Science* [interaktyvus]. 2001, nr. 1, p. 39–55 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.springerlink.com>>.

20. FREDRIKSSON, Berndt. Postmodernistic Archival Science – Rethinking the Methodology of a Science. *Archival Science* [interaktyvus]. 2003, nr. 3, p. 177–197 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.springerlink.com>>.

21. *Informacija ir dokumentavimas. Aiškinamasis žodynas (tapatus ISO 5127:2001) : LST ISO 5127:2008*. Vilnius, Lietuvos standartizacijos departamentas, 2008. 166 p.

22. KETELAAR, Eric. *Ethnologie Archivist* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://cf.hum.uva.nl/bai/home/eketelaar/ethnologiearchivistique.pdf>>.

23. KETELAAR, Eric. Ten years of archival science. *Archival Science* [interaktyvus]. 2010, nr. 10, p. 345–352 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.springerlink.com>>.
24. KIMBALL GREGG D. The Burke–Cappon Debate: Some Further Criticisms and Considerations for Archival Theory. *The American Archivist* [interaktyvus]. 1985, t. 48, nr. 4, p. 369–376 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://archivists.metapress.com>>.
25. *Kompiuterinis anglų–lietuvių kalbų žodynas. Alkonas* [interaktyvus]. Vilnius: Alma littera, 2008.
26. *Kompiuterinis prancūzų–lietuvių kalbų žodynas. Frankonas* [interaktyvus]. Vilnius: Žodynas, 2004.
27. *Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas. Interleksis* [interaktyvus]. Vilnius: Alma littera, Fototonija, 2003.
28. *Lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lkz.lt/startas.htm>>.
29. Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1995, nr. 107-2389; 2004, nr. 57-1982; 2007, nr. 4-154; 2010, nr. 79-4055.
30. LUKŠAITĖ, Daiva. Archyvistikos samprata, objektas, uždaviniai. *Knygotyra*, 2007, t. 49, p. 22–52.
31. MacNEIL, Heather. Archival Theory and Practice: Between Two Paradigms. *Archivaria* [interaktyvus]. 1994, nr. 37, p. 6–20 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://journals.sfu.ca/archivar/index.php/archivaria/article/view/11982/12941>>.
32. MENNE–HARITZ, Angelika. Access – the reformulation of an archival paradigm. *Archival science* [interaktyvus]. 2001, t. 1, nr. 1, p. 57–82 [žiūrėta 2012 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://staff-www.uni-marburg.de/~mennehar/publikationen/access.pdf>>.
33. *Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (2000) 13 šalių narių dėl Europos priėmimo prie archyvų politikos* [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.archyvai.lt/lt/teisine-informacija\\_51/kitidokumentai/europos-instituciju-dokumentai.html](http://www.archyvai.lt/lt/teisine-informacija_51/kitidokumentai/europos-instituciju-dokumentai.html)>.
34. PEARCE-MOSES, Richard. A Glossary of Archival and Records Terminology [interaktyvus]. [Chicago, USA]. In *The Society of American Archivist* [žiūrėta 2012 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.archivists.org/glossary/index.asp>>.
35. PETRAVIČIŪTĖ, Inga. Elektroninio dokumento sampratos klausimu. *Knygotyra*, 2004, t. 43, p. 96–116.
36. POPOVICI, Bogdan-Florin. Again about the “Babel-ology”. Iš *Archival Science: a South-East European approach*. Atlanti, Trieste, 2008, t. 18, p. 379–388 [žiūrėta 2012 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iiastrieste-maribor.eu/fileadmin/atti/2008/Popovici.pdf>>.
37. *Principles of Access to Archives*. International Council on Archives Committee on Best Practices and Standards Working Group on Access [interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2012 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <[www.ica.org/download.php?id=1583->](http://www.ica.org/download.php?id=1583->)>.
38. *Repertoire des termes utiles aux archivistes suisses* [interaktyvus]. Association des Archivistes suisses, 2002 [žiūrėta 2012 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <[http://campus.hesge.ch/id\\_bilingue/doc/unterlagen/terminologie\\_archiv\\_frde.pdf](http://campus.hesge.ch/id_bilingue/doc/unterlagen/terminologie_archiv_frde.pdf)>.
39. RIBEIRO, Fernanda. Archival Science and Changes in the Paradigm. *Archival Science* [interaktyvus]. 2001, nr. 1, p. 295–310 [žiū-

rėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.springerlink.com>>.

40. RIBOT, Jesse C.; PELUSO, Nancy Lee. A Theory of Access. *Rural Sociology* [interaktyvus]. 2003, t. 68, nr. 2, p. 153–188 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://netfiles.uiuc.edu>>.

41. ROBERTS, John W. Archival Theory: Much Ado About Shelving. *The American Archivist* [interaktyvus]. 1987, t. 50, nr. 1, p. 66–74 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://archivists.metapress.com>>.

42. SZEKELY, Ivan. *The fourth paradigm of archival history: The promise of eternal, universal access* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.mol.gov.hu>>.

43. THOMASSEN, Theo. A First Introduction to Archival Science. *Archival Science* [interaktyvus]. 2001, nr. 1, p. 373–385 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.springerlink.com>>.

44. THOMASSEN, Theo. *The development*

*of archival science and its European dimension* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.daz.hr/archol/thomassen.htm>>.

45. VALGE, Jaak; KIBAL, Birgit. Restrictions on Access to Archives and Records in Europe: A History and the Current Situation. *Journal of the Society of Archivists* [interaktyvus]. 2007, t. 28, nr. 2, p. 193–214 [žiūrėta 2011 m. spalio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00379810701611951>>.

46. WEBER, Hartmut. Making Archives Accessible. In *Access to official documents and archives: report from and EU Confererence – on access to official documents and archives 5–6 April 2001, Lund, in Sweden*. Stockholm, 2002, p. 73–82.

47. *Обеспечение доступа пользователей к документам государственных и муниципальных архивов Российской Федерации и организации пользования ими: методические рекомендации*. Москва, 2009, с. 45.

## ACCESS TO DOCUMENTS IN STATE ARCHIVES: THEORETICAL ASPECTS

DANUTĖ KONTRIMAVIČIENĖ

Abstract

Access to documents accumulated at state-owned archive repositories is a topical area of scientific research in archival science. When the paradigms of archival science shift, the meaning of access to records as well as its place in archival research undergo changes.

In the late 20<sup>th</sup> – early 21<sup>st</sup> c., archival science have been moving towards the stage of a post-

modern science, and in vigorous discussions of researchers on archival science paradigms access is reflected as one of the key phenomena of the archival science. When examining access to records, a synonymous term “accessibility” has been established, meaning a granted right (enforced by relevant legislation) to get acquainted with records and availability of the finding aids.

Theo Thomassen's post-preservation or post-modern archivalistics, Angelica Menne-Haritz's access paradigm, Ivano Szekely's four paradigms of the archives history provide a basis for the access phenomenon in archival science. Since the object of the archival science has shifted towards archival information, its goal becomes a quality access to information. Access is the mechanism enabling to reach information. Access to documents means the possibility, assured by legislation, of access to information contained within

the records, and the existence of appropriate finding aids.

At present, following Ivan Szekely's viewpoint, Lithuania's state archives could be ascribed to the Public Paradigm, because the Internet access to the documents at state archives is not widespread and not well developed. Therefore, we could state that we are moving to the period of the Global Paradigm.

Access to documents may be examined in physical, intellectual, and social aspects.

Įteikta 2012 m. sausio mėn.